

und Juden
odoxe Ge-
ynik sogar
n Kriegs-
st dass zu
chen über
men über

illen, her-
Sperrung
ta (1645---
und Dal-
Bosnien

Dr Milan Vasić

ETNIČKA KRETANJA U BOSANSKOJ KRAJINI U XVI VIJEKU*)

Poznato je da su mnoge naše oblasti koje su se nalazile u okvirima osmanske države doživjele znatne promjene u pogledu etničke i vjerske strukture svojih naselja i da su te promjene, pored drugih faktora, prouzrokovale izvjesna pregrupisavanja stanovništva u nekim krajevima koje Turci nisu uspjeli da zauzmu. Odvijajući se u raznim vremenima, pod različitim okolnostima, s nejednakim intenzitetom, one su u različitoj mjeri zahvatale pojedine naše krajeve i, u skladu s tim, davale odgovarajuću, potpuno ili djelimično novu sliku rasprostranjenosti pojedinih naših naroda i njihovih religija. Proces koji je remetio raniju etničku i vjersku fizionomiju u našim zemljama, i stvarao novu, zahvatio je snažno i područje današnje Bosanske krajine. On se u ovoj oblasti odvijao kroz cijeli period turske vladavine, ali je u XVI vijeku, u vezi s uspostavljanjem osmanske vlasti, bio izrazito jak. U tome vijeku je Bosanska krajina izgubila dio starosjedilačkog i dobila mase novog stanovništva, s rasporedom koji je, s neznatnim izmjenama, i danas za nju karakterističan. Tada je vršen i uglavnom završen i proces islamizacije, pa je i raspored stanovništva u vjerskom pogledu s kraja XVI i početka XVII vijeka bio veoma blizak današnjem.

Pitanje etničkih kretanja na području zapadne Bosne, kao dio šire istorodne problematike, još nije dovoljno rasvijetljeno u nauci. Etnografska istraživanja ove oblasti u cjelini ili pojedinih njenih dijelova dala su izvjesne rezultate, ali je problem isuviše komplikovan da bi mogao biti riješen na osnovu etnografskog materijala i istraži-

* Referat pročitao na redovnoj Godišnjoj skupštini Društva istoričara Bosne i Hercegovine, koja je održana u Banja Luci 17—18. novembra 1962. godine.

vačkih metoda svojstvenih za tu naučnu disciplinu¹⁾. Korištenje arhivske građe tu je svedeno na mali broj publikovanih drugorazrednih izvora a ponegdje se susreću i podaci sumnjive vrijednosti, koji u izvjesnim slučajevima dovode u pitanje i ispravnost zaključaka izvedenih na osnovu takvog materijala. Turska građa uopšte nije korištena. Tek u novije vrijeme postali su pristupačni turski popisni defteri koji predstavljaju pravu riznicu prvoklasnih podataka za izučavanje demografskih prilika u raznim našim oblastima, pa i na prostoru današnje Bosanske krajine. Odnose se većinom na XVI vijek, kada su kretanja stanovništva u našim zemljama bila najživlja. U ovoj radnji mi ćemo saopštiti samo neke podatke i zapažanja o kretanju naseljenosti i etničkim prilikama u Bosanskoj krajini u toku XVI vijeka.

Širenje turske vlasti u Bosanskoj krajini, koja se kao geografski pojam spominje prvi put u jednom zapisu iz 1593. godine²⁾, trajalo je više od jednoga vijeka. Počelo je u isto vrijeme kad je likvidirana bosanska srednjovjekovna feudalna država, a završeno osvajanjem Bihaća 1592. godine. Do kraja XV vijeka Turci su, zaobilazeći Jajce

¹⁾ Владислав Скарин, Поријекло православног народа у сјеверозападној Босни. Гласник Земалског музеја у Босни и Херцеговини (dalje: GZM) XXX — 1918, Sarajevo 1919, s. 219—265; isti, Жупа Земљаник и стара нахија Змијање. ГЗМ XLIX — 1937, s. 37—53; Милан Карановић, Насљедна кнежевска породица у Змијању, ГЗМ XLIII — 1931, s. 73—90; isti, Историјско-етнографске цртице о жупама Рами и Скопљу. ГЗМ I, — 1938, s. 73—93; isti, Поуње у Босанској крајини, Насеља и порекло становништва, САН, књ. 20, s. 281—655; isti, Босанска крајина, Гласник југослав. проф. друштва, књ. XIV, Београд 1933—34, s. 868—877; isti, Савичка жупа у Босанској крајини, Насеља, САН, књ. XLVI, Београд 1930, s. 245—304; Боровоје Ж. Милојевић, Купрешко, Вуковско, Равно и Гламочко Поље, Насеља, САН, књ. 13, Београд 1923, s. 5—153; Петар Рађеновић, Унац, Насеља, САН, књ. 30, Бгд. 1948, s. 445—609; isti, Бјеласко Поље и Бравско, Насеља, САН, књ. 20, Београд 1925, s. 123—276; isti, Села парохије Крњеуша у Босни (код Петровца), Насеља, САН, књ. 13, Београд 1923, s. 157—189; Etnološka i folkloristička ispitivanja u Livanjskom polju (autorski kolektiv). GZM — Etnologija, n. serija, sv. XV—XVI, Sarajevo 1961, s. 5—319; Stjepan Pavičić, Seobe i naselja u Lici. Zbornik za narodni život i običaje JAZU, knj. 41, Zagreb 1962; Izvjesna obavještenja o kretanju stanovništva na području Bosanske krajine sadrži knjiga R. Lopašića »Bihać i Bihaćka krajina«, Zagreb 1890.

²⁾ Taj zapis glasi: »

„А да се зна каде ки провинције ка Деврлиокинахъ, ка тешко време и ден лано, 8 време Хатан-паше, каде погуби на Босанској Крајини, обласи иглимен Јанин и дѣховника Зариа, ва лето .Ѧ. тн(Ѧ)цино .р. Ѧ.“

Љуба Стојановић, Стари српски записи и написи, књ. I, Београд 1902, s. 249.

Bosansku krajinu spominje i poznati turski putopisac E. Celebija. Pišući o Cernici u Hercegovini dodao je: »U Bosanskoj krajini ima još jedna Cernica. Po svemu sudeći riječ je o selu Cernici kod Bihaća, a ne o Cernici u Slavoniji, što je mislio Milan Karanović. — Za područje Varcar-Vakufa (današnji Mrkonjić-Grad) Evlija veli: »Ovo je prava Krajina«. (E. Celebija, Putopis II, Sarajevo, 1957, s. 224, I, Sarajevo 1954, s. 232).

i druge utvrđene gradove u dolini Plive i Vrbasa, zagospodarili većim dijelom slabo naseljenog planinskog spleta na jugu ove oblasti i izbili na liniju Kamengrad—Ključ—Glamoč. Državnim ugovorima iz 1503. i 1519. godine tim pravcem su razgraničeni turski i mađarski posjedi u zapadnoj Bosni³⁾. Ali, i pored preuzetih obaveza u smislu spomenutih ugovora, s turskog teritorija su vršeni česti pljačkaški upadi u hrvatske i slovenačke zemlje i time pripreman teren za pomjeranje granice dalje na zapad. Ovo je pomoglo Turcima da bez većih napora zauzmu nove zemlje u Krajini, sjevernoj Dalmaciji, Liki i Krbavi. U vezi s postignutim uspjesima u Mađarskoj, zauzeli su oni, krajem 1527. i početkom 1528. godine, Jajce, Banju Luku i neka manja utvrđenja i definitivno zagospodarili dolinom rijeke Vrbasa⁴⁾. Naseljeniji krajevi s utvrđenim gradovima na Uni i donjoj Sani, gdje je hrvatsko plemstvo imalo svoja feudalna dobra i jača uporišta, održali su se još nekoliko decenija. U toku druge polovine XVI vijeka Turci su i njih osvojili zajedno s Bihaćem i time izvršili borbu za uspostavljanje svoje vlasti u zapadnoj Bosni⁵⁾.

Turska osvajačka politička na području Bosanske krajine realizovana je kroz primjenu dvaju oprobanih metoda: prvo, pridobijanjem susjednog stanovništva različitim mirnim sredstvima i anektiranjem njegovog teritorija i, drugo, upotrebom sile tamo gdje bez nje nije mogao biti postignut određeni cilj. Od primjene ovog ili onog metoda zavisila je često, u većoj ili manjoj mjeri, i sudbina naroda u kraju gdje se radilo o uspostavljanju turske vlasti. U prvom slučaju naselja nisu trpila većih promjena. U drugom — bila su izložena čestim pljačkaškim upadima turskih odreda, što je, pored gubitaka u ljudstvu, stoci i materijalu, stvaralo psihozu straha i nesigurnosti i dovodilo do masovnog iseljavanja. Depopulacija naselja koja su iskusila silu pri zavođenju turske uprave bila je normalna i logična posljedica.

Znatan dio Bosanske krajine Turci su dobili mirnim, laganim širenjem svoje vlasti. Ovo se odnosi, u prvom redu, na planinsko područje zapadno od gornjeg Vrbasa, oko Kupresa, Glamoča i Livna, te na gornjoj i srednjoj Sani, oko gradova Ključa i Kamengrada⁶⁾. Većinom su to bili rijetko naseljeni krajevi, u kojima je dominirala stočarska privreda, i gdje Turcima nije bilo teško da putem kompromisa sa stanovništvom postignu određeni cilj. Zavođenje turske uprave mirnim sredstvima nije na tom prostoru moglo da dovede do većih neposrednih etničkih promjena. Starosjedioci su se, uglavnom, zadržali na svojim zemljištima s istim ili sličnim obavezama prema novoj vlasti kakve su bili dužni da ispunjavaju pripadnici odgovarajućih kategorija stanovništva u drugim turskim graničnim oblastima. Kompaktnija naselja sa starosjedilačkim stanovništvom odr-

³⁾ God. Dub. 281 (kod S. Pavičića, cit. dj., s. 99—100).

⁴⁾ N. Istvanffy, Regni Hungarici historia, Coloniae Agripinae 1685, s. 99.

⁵⁾ R. Lopašić, Bihać i Bihaćka krajina, s. 60—95.

⁶⁾ S. Pavičić, Seobe i naselja u Lici, s. 99—106.

žala su se u plodnijim krajevima oko gornjeg Vrbasa i Sane, na Bjelajskom polju i djelimično oko Glamoča i Livna. Znatan dio tog stanovništva je prešao na islam još u prvim decenijama turske vladavine. Vrijeme i intenzitet procesa islamizacije lijepo ilustruju brojni podaci popisnih deftera iz XVI vijeka. O starini tog stanovništva govore stabilnost naselja i baštinski karakter zemljišta koja se susreću u njegovom posjedu već prvih godina turske vlasti. Starije stanovništvo, u koje islamizacija nije prodrla, održalo se masovnije i u granicama starog Zmijanja.

Interesantna obavještenja o mirnom širenju turske vlasti u jednom dijelu Bosanske krajine i njenom jugozapadnom susjedstvu, odnosu Turaka prema stanovništvu i procesu islamizacije dao je svećenik Stefan Posedarski. On je 1520. godine pisao papi da su Turci u toku posljednjih pedesetak godina uspjeli da narod na tom prostoru pridobiju za sebe i da mnogi ostavljaju staru vjeru i primaju islam. U zazuzete tvrđave Turci postavljaju vojvode koji obećanjima i dijeljenjem posjeda privlače hrišćansko stanovništvo, stvarajući tako atmosferu u kojoj ni mješoviti brakovi između hrišćana i muslimana ne predstavljaju rijetkost⁷⁾. Takva politika morala se pozitivno odraziti na održavanje zatečenog stanja naseljenosti i starije etničke strukture u krajevima gdje je uspješno sprovedena.

Veći dio Bosanske krajine Turci su zaposjeli poslije dugogodišnjeg temeljitog pustošenja, koje je naročito teško pogodilo područje oko Une, donjeg toka Sane i Posavinu. Stanovništvo je tu izginulo ili je odvedeno u ropstvo, a ostatak se masovno iselio u sigurnije krajeve. Ovo iseljavanje su forsirale hrvatske vlasti, naročito plemstvo koje nije moglo dozvoliti da, gubeći svoje posjede, izgubi potčinjeno stanovništvo, u njemu radnu snagu i vojnike. Tako su neki dijelovi Krajine ostali sasvim pusti. Hrvatsko stanovništvo iz Unca i Pounja je potpuno iseljeno. Sela dubičke nahije izgubila

⁷⁾ »Non possum tibi, omnes Turcarum astus et insidias, taceo crudelitates quas contra nos faciunt enarrare. Ambiguum est an majus nos potentia an dolis et fraudibus urgeant. Waiwodas captis arcibus et Castellis praeficiunt qui sponcionibus et possessionibus Christianos subditos alliciunt, ut sibi obnoxii sint. Proh dolor, Beatissime Pater, jamjam cum Turcis vicini Christiani matrimonium contrahunt, atque ita conveniunt, ut Domino meo inter Christianos et subditos agenti debito dubitandum sit. Affirmare tibi possum, clementissime Pater, illum hostium fraudes multo majus quam arma timere. Hostium tributarius effectus est, ut quoquomodo possit effugiat et salutem sibi et miserrimae Croatiae tam diu producat, quoad divina miseratio faverit...«, *Bullettino XXII, Split 1899, s. 191.*

su sve svoje stanovništvo, tako da ni trideset godina poslije uspostavljanja turske vlasti tamo nije bilo ni jedne kuće⁸⁾. Izvori pokazuju da je i u drugim nahijama stanje naseljenosti bilo veoma slabo. Putopisac Kuripešić je zapisao 1530. godine da selo Zablaće kod Ključa, umjesto ranijih 80 kuća, ima svega 7 ili 8 domaćinstava⁹⁾. Po njemu je donja Bosna, u koju su spadali ovi krajevi, izuzev malog broja mjesta, slabo obrađena, naročito u graničnom pojasu¹⁰⁾. U tom smislu se govori o stanju obrađenosti zemljišnih površina i u spomenutom pismu Stefana Posedarskog¹¹⁾. Zapuštenost zemljišta je očigledno posljedica depopulacije. Saopštenja Kuripešića i Posedarskog potvrđuju i nadopunjuju defteri za bosanski i kliški sandžak, iz raznih godina XVI vijeka¹²⁾. Pored čestih podataka o pustim zemljištima, lako je zapaziti da su naselja rijetka, a broj domaćinstava u njima upadljivo malen.

Takvo stanje naseljenosti Bosanske krajine nije pogodovalo Turcima ni u ekonomskom ni u vojnom pogledu. Bilo je nužno da se ono dovede u sklad s interesima države u ovoj važnoj graničnoj oblasti. Ti interesi su mogli biti zadovoljeni jedino dovođenjem novog stanovništva i naseljavanjem na napuštenom i rijetko nastanjenom zemljištu. Najpogodniji elemenat za kolonizaciju bili su stočari, poznati pod imenom vlaha, čija je pokretljivost ležala u strukturi njihove organizacije i načinu privređivanja. Tim elementom Turci su i ranije naseljavali opustošene i slabo naseljene oblasti, naročito granične. U toku XV vijeka su ovi stočari, čiji su se matični krajevi nalazili u Hercegovini, Crnoj Gori i jugozapadnoj Srbiji, preplavili znatan dio Bosne, naročito njene planinske površi. Krajem tog i početkom XVI vijeka oni se u masama javljaju duž cijele istočne granice današnje Bosanske krajine i počinju već tada da se na-

⁸⁾ Upisani su jedino nekoliko čitluka i mezri, koji su pripadali članovima turske posade u Dubici. Bosanski tapu defter №-415 (iza 1563. god.), fotokopije u Orijent. institutu u Sarajevu, br. 247—248.

⁹⁾ Benedict Curipeschitz, *Itinerarium der Botschaftsreise des Josef von Lamberg und Niclas Jurischitz durch Bosnien, Serbien, Bulgarien nach Konstantinopel 1530*, Innsbruck 1910, s. 29.

¹⁰⁾ Isto, s. 34.

¹¹⁾ »... quas pulcherrimas et fecundissimas terras ipsa natura constituit, saevitia hostium et cultorum desolatio turpissimas et infecundissimas reddidit«. *Bullettino XXII*, s. 191.

¹²⁾ Pregledali smo ove deftere za bosanski sandžak: Tapu defter iz 1485, №-18; tapu defter, №-157, iz 1528—30; tapu defter, №-211 (iz 1541); tapu defter, №-415 (iza 1563); Tapu defter za Kliški sandžak, №-533 (iz 1574. godine).

seljavaju na njezino tle. Podaci turskih popisnih deftera iz ovog vremena ukazuju na teritorijalni kontinuitet njihovih novih naselja s onima u starim stočarskim oblastima¹³⁾. Taj kontinuitet, opet, govori o primarnosti prirodno-razvojnog faktora u procesu ekspanzije stočara. Povoljne političke prilike, s odgovarajućim mjerama turske vlasti, pozitivno su se održavale na taj proces.

Kretanje vlaha u pravcu pomjeranja granice, pa i Bosanske krajine kao granične oblasti, uslovljavale su različite okolnosti. Navešćemo neke od njih. U matičnim oblastima vlaha—stočara rano se pojavila prenaseljenost. Pogranični krajevi, čije je stanovništvo stradalo u ratovima, pružali su dosta slobodnog zemljišta, pogodnog za razvoj stočarske privrede. Vlahe je prema granici upućivao i vojni karakter njihove organizacije s odgovarajućim obavezama prema državi. Rat je za njih bio jedno od sredstava sticanja materijalnih dobara potrebnih za život. Povlastice vlaha u unutrašnjosti došle su prije pod udar vlasti nego u pograničnim oblastima. Poreska opterećenja vlaha bliže granici bila su manja. Filurija za vlahu u Bosanskoj krajini sredinom XVI vijeka kretala se ovako: u nahijama dalje od granice iznosila je 150, bliže po 120, a uz samu granicu po 100 akči. Dodjeljivanje timara vlaškim starješinama u graničnim krajevima nastavljeno je i u periodu smanjivanja njihovog broja u unutrašnjosti. U uslovima trajnijih i većih povlastica unutrašnja autonomija vlaške organizacije je bila veća, a opasnost od razaranja njene društvene strukture manja. Granično stanovništvo je bilo u povoljnijim okolnostima da u slučaju ugrožavanja od turske vlasti njegovih materijalnih i drugih interesa potraži utočište, službu i zaštitu na susjednom austrijskom ili mletačkom zemljištu. U vrijeme kad su interesi vlahu u turskim graničnim krajevima bili ugroženi, ovi su se obilno koristili tom mogućnošću^{13a)}.

Prve veće grupe stočara iz jugoistočnih krajeva koje se kreću zajedno s Turcima prelaze u Bosansku krajinu preko gornjeg Vrbasa i Rame i naseljavaju planinska zemljišta oko Kupresa, Glamoča,

¹³⁾ Prema popisima s kraja XV i iz XVI vijeka susreću se vlasni-stočari širom cijele Bosne, od Srbije i Hercegovine do zapadne turske granice koja se pomjerala preko Bosanske krajine. Krajevi sa starosjedilačkim stanovništvom koje je uglavnom prešlo na islam ne znaju za strukturu stanovništva karakterističnu za stočare.

^{13a)} Алекса Ивић, О првој српској сеоби у Жумберак (1530—1535), Вјесник Земалског архива, Загреб 1918, s. 245—279; isti: Срба Жумберчана, Споменик САН LVIII, 49, s. 1—99.

Unca, izvorišta Plive i Sane i dijelove stare hrvatske župe Pset¹⁴). Još 1524. godine izvještaji sa granice su saopštavali da se u Glamoču i Uncu nalazi veoma opasno naselje od 6000 kuća, iz koga se vrše pljačkaški upadi u Hrvatsku i Kranjsku¹⁵). Podaci savremenih turskih deftera pokazuju da je taj broj jako pretjeran, ali isto tako da su se na prostoru Glamoča i Unca nalazile nestabilizovane mase skoro doseljenih nomada—stočara (haymaneler)¹⁶). Ti stočari su se iz ovih planinskih krajeva radikalno širili prema jugozapadu, zapadu i sjeveru, spuštajući se lagano i u plodnije krajeve, izuzev onih u kojima su se sačuvale starosjedilačke, dobrim dijelom islamizirane mase, koje su očuvale cjelovitost ranijih naselja. Pad jajačke banovine omogućio je stočarima iz istočnog susjedstva da preko srednjeg i donjeg Vrbasa nasele sjeverne dijelove Bosanske krajine. Umjesto ranijeg useljavanja kroz jedan uski koridor, sada se ono odvijalo preko cijele njene istočne granice. Sredinom XVI vijeka bilo je naročito intenzivno. Prema izvještaju generala Lenkovića, tada su Turci doveli iz unutrašnjosti više hiljada Morlaka i vlaha i naselili ih oko Srba i Knina¹⁷). Krajem toga vijeka je osvajač Bihaća, ratoborni Hasan-paša Predojević, naselio pravoslavni živalj na puste hrvatske zemlje oko rijeke Une. Postoji mišljenje da je ovo stanovništvo dovedeno direktno iz Hercegovine¹⁸).

Konkretnije podatke o kretanju stanovništva u Bosanskoj krajini kroz XVI vijek sadrže turski popisni defteri za bosanski i kliški sandžak. Ima ih više, ali su naročito važni oni iz 1528—30, 1541, 1563. i 1574. godine. Ti defteri pojedinačno odražavaju svaki za svoje vrijeme tačnu ili približno tačnu sliku stanja naseljenosti i geografske rasprostranjenosti etničkih grupa, socijalnih kategorija i vjerskih zajednica. Ali su oni znatno više nego obični pokazatelj jednog, vremenski usko ograničenog, određenog etničkog, socijalnog i vjerskog stanja. Poredani po mjestu i vremenu, podaci tih deftera ukazuju na promjene koje su se u tom smislu vršile na ovom području. Ovdje ćemo saopštiti nekoliko konkretnih podataka koji se odnose na stanje naselja u nekim dijelovima Bosanske krajine i njenog susjedstva kao i izvjesna zapažanja opštijeg karaktera.

¹⁴) Véghelyek, 340—348 (kod Pavičića, cit. d., s. 107).

¹⁵) Tapu defter (dalje: TD), №-157, fotokopije (dalje: f. k.) br. 195—196, 481.

¹⁷) R. Lopašić, Spomenici Hrvatske krajine, knji. III, Zagreb 1889, s. 414.

¹⁸) Вл. Скаринъ, Происхожденіе православнаго народа у сѣверозападној Босни, ГЗМ XXX, 1918, s. 238.

¹⁹) Pavičić, cit. djelo, s. 100.

Nahija	Godine						Iznos plaćanja filurije
	1528—30.		1541.		oko 1563.		
	na-selja	kuća	na-selja	kuća	na-selja	kuća	
Uskoplje	—	—	21	392	—	—	150 akči ¹⁹⁾
Kupres	—	—	10	112	—	—	150 akči ²⁰⁾
Janj	—	—	13	180	—	—	150 akči ²¹⁾
Sokol	—	—	16	124	—	—	150 akči ²²⁾
Trijebovo	—	—	—	—	10	102	150 akči ²³⁾
Zmijanje	—	—	29	350	21	313	150 akči ²⁴⁾
Vrhovina	8	180	38	641	—	188	150 akči ²⁵⁾
Kobaš	—	—	—	—	—	806	150 akči ²⁶⁾
Banja Luka	—	—	—	—	—	235	150 akči ²⁷⁾
Lijevoče	—	—	9	175	29	830	150 akči ²⁸⁾
Ključ	—	—	11	93	—	—	150 akči ²⁹⁾
Kamengrad	—	—	—	—	grad	65	150 akči ³⁰⁾
Unac	3	159	33	366	—	—	150 akči ³¹⁾
Grahovo	2	39	14	246	—	—	120 akči ³²⁾
Srb	—	—	13	125	—	—	120 akči ³³⁾
Saromuša	—	—	7	103	—	—	120 akči ³⁴⁾
Kosovo	—	—	17	211	—	—	120 akči ³⁵⁾
Ostrovica	—	—	28	204	—	—	120 akči ³⁶⁾
Vrbaška	—	—	—	—	14	179	100 akči ³⁷⁾
Dubica	—	—	—	—	—	—	100 akči ³⁸⁾
Novi	—	—	—	—	13	235	100 akči ³⁹⁾
Kostajnica	—	—	—	—	2	35	100 akči ⁴⁰⁾
Sana	—	—	—	—	18	142	100 akči ⁴¹⁾

¹⁹⁾ TD №-211.

²⁰⁾ TD №-211, f. k. 142—143. Selo Šujica, koje se nalazi na putu od Kupresa prema Livnu, upisano je kao derbend.

²¹⁾ TD №-211, f. k. 139, 140, 141.

²²⁾ Nahija tvrđave Sokol zahvatala je prostor između izvorišta rijeka Plive i Sane. Sačinjavala su je ova sela: Vražić — 10 kuća, Vrh Piljak? — 11 kuća, Popovići — 23 kuće, Trnovo — 11 kuća, Vrhovina — 5 kuća, Sokoča (danas Sokolac) — 4 kuće, Vrbljani — 11 kuća, Ribnik — 5 kuća, Gerzovo? — 4 kuće, Kozar (drugo ime Pećska — današnje selo Pecka) — 10 kuća, Novosel — 4 kuće, i još jedno selo sa 8 kuća. TD №-211, f. k. 153, 154.

²³⁾ Upisana su sela Trijebovo, Podrašnica, Kloke i druga. Broj kuća u pojedinim selima kreće se obično do 10, izuzev Gornje Trijebovo, koje je imalo 33 kuće. Stanovnici posljednjeg upisani su kao derbendžije, sa službom na dijelu puta između Jajca i Banje Luke. TD №-145, f. k. 284, 285.

²⁴⁾ U popisu iz 1541. godine u nahiji Zmijanje upisana su sljedeća naselja: selo (dalje: s.) Banjica — kuća 26, s. Vučaj sa Gomjenicom — kuća 17, s. Šljivna — kuća 22, s. Omaška sa mezreom Kočić — kuća 29, Kozara Selište kod Omaške — kuća 15, s. Dobrnja — kuća 18, Ponor — kuća 15, s. Malo Zmijanje — kuća 13, Omačko Selište — kuća 6, Ljiljanovac — kuća 10, mezrea Obrovac — kuća 6, varoš tvrđave Krepna, drugo ime Vrh Krupna (danas Krupa na Vrbasu) — kuća 14, s. Himelina (danas Melina) — kuća 13, mezrea Zalužani — kuća 2, mezrea Dabrac — kuća 3, s. Gornje Trijebovo — kuća 21, s. Papratnica Vrh Kloka — kuća 4, s. Močinci — kuća 3, Jezerača — kuća 2, Ponor Gornji, zvani Ponikva — kuća 6, s. Donja i Gornja Planica — kuća 5, s. Donje Trijebovo, čiftluk Hurem paše — kuća 12, mezrea Staro Selo — kuća 5, s. Srednje Trijebovo, čiftluk Hurem paše — kuća 11, varoš tvrđave Bočac — kuća 29, s. Gornja Šljivarica — kuća 9, s. Donja Kloka — kuća 3; zatim s. Gornje i Donje Ratkovo (s drugim imenom Stražice) — kuća 5, s. Gornja Kloka — kuća 17 i jedna mezra koju nisanom uspijati sa 8 kuća, TD №-211, f. k. 182, 183, 184, 185, 186. — Dvadesetak godina kasnije u nahiji Zmijanje su registrovana još i ova naselja: s. Dobrogošta Selišta — kuća 11, s. Sokolovo — kuća 39, mezrea Kozica — kuća 4, s. Bistrica — kuća 10, s. Orahovina (danas Orahovljani) — kuća 8, zatim: varoš Zvečaj, mezrea Gradačac, mezrea Žepna, mezrea Vusočić, mezrea Lješak i mezrea Ljubačevo — kuća 17, s. Rjekavica — kuća 12, s. Črljeni kod Sokolova Gnezda — kuća 2. U bilješci stoji da je posljednje selo u starom defteru upisano u nahiji Banjica. Ta bilješka govori da je i prije 1541. godine popisivana ova oblast i da je stara župa Banjica upisana kao nahija, koja je pripojena nahiji Zmijanje. — Za stanovnike Ratkova upotrebljen je naziv vlasi (eflaklar). TD №-145, f. k. 257, 258, 259, 260.

²⁵⁾ TD №-157, f. k. 178, 179, 180, 181; TD №-211, f. k. 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163 i 164; TD №-415, f. k. 205, 206, 207, 208, 209 i 210. Kretanje stanovništva u nahiji Vrhovina je upadljivo, pa su stoga podaci i za nju navedeni iako ne spada u Bosansku krajinu. Isti je slučaj s narednom nahijom Kobaš.

²⁶⁾ TD №-415, f. k. 211—223.

²⁷⁾ TD №-415, f. k. 196—204.

²⁸⁾ TD №-211, f. k. 176, 177; TD №-415, f. k. 224—237.

²⁹⁾ TD №-211, f. k. 144, 145.

³⁰⁾ TD №-415, f. k. 238—242.

³¹⁾ TD №-157, f. k. 195, 196; TD №-211, f. k. 148, 149, 150, 151, 152. U posljednjem registru (iz 1541) u nahiji Unac upisana su ova sela: Mokronoge — kuća 18, Vidovo Selo — kuća 12, Očijevo — kuća 3, Visoka — kuća 3, Orašje — kuća 3, Štrbci — kuća 10, Podpeći — kuća 5, Senčići i Slavčići — kuća 35, Pećice — kuća 12, Dragumile i Radoje — kuća 5, Odinci? — kuća 18, Trubar? — kuća 17, Janičići? — kuća 6, Krmotin — kuća 24, Zagorica — kuća 26, Rakite — kuća 16, Drinić, Drvar i neka druga.

³²⁾ TD №-157, f. k. 191, 192; TD №-211, f. k. 280, 281, 282, 283.

³³⁾ TD №-211, f. k. 155, 156.

³⁴⁾ TD №-211.

³⁵⁾ TD №-211, f. k. 285—287.

³⁶⁾ TD №-211, f. k.

³⁷⁾ TD №-415, f. k. 244, 245, 246. Sve stanovništvo ove nahije je srpsko.

Pored drugih sela, u njoj je upisano s. Knežpolje sa 13 kuća.

³⁸⁾ TD №-415, f. k. 247, 248.

³⁹⁾ TD №-415, f. k. 293, 294, 295. U varoši tvrđave Novi upisane su 33 kuće, koje plaćaju po 100 akči filurije. Susreću se ova imena: knez Ivan Brečužić, Ivan Mišelić, Matija Vuković, Petar Marić, Stjepan Sorić, Marko Todić, Sarkotić, Martin, Bartul Mihal, Matija Komilović. Očigledno je da se radi uglavnom o hrvatskom stanovništvu. — Napominjemo da filurija nije uvijek isključivo porez stočara.

Navedeni podaci potiču iz prvih godina ili prvih decenija turske vlasti u ovim krajevima. Oni pokazuju da je Bosanska krajina u XVI vijeku bila vrlo slabo naseljena. Gustina naseljenosti je upadljivo neravnomjerna. Veća je u krajevima koje su Turci ranije zauzeli. Od unutrašnjosti prema granici osjeća se konstantno opadanje. Primjera radi navodimo podatke za nekoliko nahija čiji je smještaj išao tim redom. U sjevernom dijelu Krajine, između donjih tokova Vrbasa i Une, nalazile su se nahije Lijevče, Vrbaška i Dubica. Prema popisu iz šezdesetih godina XVI vijeka, prva je imala 29 naselja sa 830 kuća, druga — 14 naselja sa 179 kuća, treća je bila sasvim pusta, da bi uskoro iza toga dobila 3 sela sa 43 kuće. Južnije su se nalazile nahije Zmijanje i Sana. Prema podacima iz istog izvora, Zmijanje je imalo 21 naselje sa 313 kuća, a Sana 18 naselja sa 142 kuće. Sličan je omjer i u nahijama na jugu. Prema popisu iz 1541. godine, Unac je imao 33 naselja sa 366 kuća, Grahovo — 14 naselja sa 246 kuća, Srb — 13 naselja sa 125 kuća. — Citirani podaci o neravnomjernosti gustine naseljenosti pokazuju istovremeno na kojim pravcima i kakvim intenzitetom se odvijao proces pomjeranja stanovništva. Pri tome se zapaža stalno kretanje od istoka prema zapadu, s tendencijama porasta koji je obrnuto srazmjeran stanju registrovanom po pojedinim nahijama. S tim u vezi došlo je do odliva stanovništva iz nekih oblasti u istočnom susjedstvu Bosanske krajine. Karakterističan primjer predstavlja pomjeranje na području susjednih nahija Vrhovina—Lijevče. Prema popisu iz 1541. godine, Vrhovina je imala 641, a Lijevče — 175 kuća; dvadesetak godina kasnije stanje je potpuno izmijenjeno. Po novom popisu u Vrhovini je bilo 188, a u Lijevču 830 kuća. Uzrok ovim promjenama leži, prije svega, u stočarskoj prenaseljenosti u jednoj i pustim zemljištima, pogodnim za ekspanziju u drugoj susjednoj oblasti. Povoljne političke prilike su omogućile da se ta seoba izvrši.

Jačim etničkim kretanjima bili su izloženi planinski krajevi na jugu. Za njih su karakteristična velika kolebanja u stanju naseljenosti. Izrazit primjer u tom pogledu predstavlja nahija Unac. Ovaj kraj je, u vezi s ekspanzijom Turaka, izgubio sve svoje starosjedilačko stanovništvo. Prvih godina turske vladavine naseljen je stočarima—nomadima (hajmaneler) koji se u turskim dokumentima spominju pod imenom vlahi. Tu su ih, organizovane po skupinama (džemaat), doveli i naselili njihove starješine, knezovi i primićuri. Prema popisu iz 1528—30. godine bilo ih je 159 kuća⁴⁰⁾. Privremeno su smješteni u tri sela. Odatle je uslijedila populacija napuštenih

⁴⁰⁾ U varoši Kostajnica upisano je svega 8 kuća. Po imenima se vidi da se radi o hrvatskom stanovništvu. Upisani su knez Vuk sin Juraja, Juraj Đuričić, Ivan Đuričić, Juraj Krelić, Juraj Milančić itd. Od muslimana je upisan jedino Mehmed Timurhan. U selu Smrdelj upisane su 23 kuće vlahi. TD №-415, f. k. 299.

⁴¹⁾ U nahiji Sana upisani su vlahi. Njihove starješine bili su vojvoda Filip, vojvoda Mustafa sin Huselina i još trinaestorica knezova i primićura koji su hrišćani. TD №-415, f. k. 196, 197.

⁴²⁾ TD №-157, f. k. 195, 196.

sela i pogodnih pustih zemljišta u okolini. U vezi s tim nastao je niz novih naselja. Unac je deset godina kasnije davao sasvim drugu sliku. Pored tri ranija javlja se još ravno 30 novih naselja sa 366 kuća umjesto 159 radnijih⁴³⁾. Ne isključujemo mogućnost da je bilo novih doseljavanja. Ali činjenica da je broj stanovnika u ranije upisanim selima jako smanjen nepobitno dokazuje da su ona odigrala ulogu neke vrste matičnih naselja. Kretanje broja domaćinstava u selima koja se susreću u oba popisa izgledalo je ovako:

	Godine 1528—30.	Godine 1541.
Mokronoge	41 kuća	18 kuća
Vidovo Selo	78 kuća	12 kuća
Ođijevo	35 kuća	3 kuće
	159 kuća	33 kuće.

Lokalni karakter ovog raseljavanja potvrđuje pojava identičnih ličnih imena iz ranijih u novonastalim mjestima. Razlozi za ove sitne seobe nalaze se u stočarskom karakteru privrede doseljenika i osjećanju potrebe da se u jednoj dužoj perspektivi obezbijedi dovoljna zemljišna osnova za egzistenciju pripadnika određene zajednice. Interesantno je da i poslije ovog razmještanja svi ostaju članovi grupe kojoj su ranije pripadali sa istim starješinom na čelu. Jedan od dvojice knezova, Strahinja Bratić, pored titule kneza imao je i titulu vojvode, pa je tako u sebi ujedinjavao funkcije civilnog i vojnog starješine. Upisan je kao knez vlaha sela Mokronoge, poslije raseljavanja još nekih sela i kao vojni starješina svih vlaha u Uncu. Uživao je timar s godišnjim prihodom od 1135 akči. Zanimljivo je da mu taj timar nije dat u naselju koje je zasnovao sa svojim ljudima nego u nahiji Zrmanja, uz samu granicu. Ovo nije ni malo slučajno. Time je trebalo kneza, a preko njega i potčinjene, čvršće vezati za granicu i njihovo eventualno dalje kretanje usmjeriti u tom pravcu. Takvih slučajeva da starješine vlaha u graničnim oblastima dobivaju timare u uskom graničnom pojasu ima nekoliko⁴⁴⁾. Susreću se i kolektivni timari u rukama vlaških starješina. Jedan takav timar upisan je na starješine glamočkih vlaha: kneza Vladislava, njegova bratića Radmana, vojvodu Perla sina Radosavova i još jedno lice, čije ime nisam uspio da pročitam. U bilješci stoji da su oni naselili hajmane (nomade) na pusta zemljišta⁴⁵⁾. Imena trojice spomenutih susreću se i u izvještajima austrijskih civilnih, vojnih funkcionera s granice u Hrvatskoj⁴⁶⁾.

Tridesetak godina poslije drugog popisa, u Glamoču i Uncu je zabilježeno ponovno smanjivanje stanovništva. Ono je rezultat ise-

⁴³⁾ TD №-157, f. k. 148—152.

⁴⁴⁾ U nahiji Ostrovica upisano je 8 takvih timara. Visina godišnjih prihoda s njih kreće se od 1200 do 2000 akči. TD №-157, f. k. 491—493.

⁴⁵⁾ TD №-157, f. k. 481.

⁴⁶⁾ Vjesnik Zem. arhiva XX, Zgb. 1918, s. 246, 448.

ljavanja vlahu s turskog na austrijsko zemljište⁴⁷), što je opet posljedica pogoršavanja njihovog društvenog i ekonomskog položaja u Turskoj. U defterima ima bilježaka da turska vlast, uz saglasnost vlaških knezova, pretvara vlahu u raju i umjesto filurije pokušava da im nametne rajinske obaveze⁴⁸).

Uzgod da kažemo nešto o starini imena naselja u Uncu. Etnograf Rađenović i njegovi prethodnici pisali su da su nazivi današnjih naselja u Uncu novijeg datuma. Starost najstarijih cijenili su na oko 250 godina⁴⁹). Imena sela koja smo ovdje spomenuli zapisana su u turskim dokumentima ravno prije 535 godina. Očigledno je da su iz predturskog doba. Među ostalima, u popisu iz 1541. godine, spomenuti su Drvar sa 9 i Drnić sa 3 kuće⁵⁰).

Posebno ćemo se osvrnuti na etničke prilike u još jednoj oblasti Bosanske krajine. Riječ je o Zmijanju, koje je prvih godina turske vladavine zahvatalo sav prostor između rijeka Vrbasa na istoku, Sane na zapadu i planina Kozare na sjeveru, Dimitora i Lisine iznad Mrkonjić-Grada na jugu⁵¹). Turska vlast je ovdje definitivno uspostavljena tek zauzimanjem gradova u dolini Vrbasa 1527/28. godine. U defteru iz 1541. godine Zmijanje je upisano kao nahija koju su sačinjavale 2 varoši (Bočac i Krupa na Vrbasu), 21 selo, 6 naseljenih mezri i 1 čiftluk. U cijeloj oblasti je bilo svega 350 kuća⁵²). Dvadesetak godina kasnije ova nahija je imala 21 naselje sa 313 kuća⁵³). U međuvremenu je od njenog ranijeg jugoistočnog dijela formirana nova nahija Trijebovo, koju je sačinjavalo 10 sela sa 102 kuće. Nalazila se u području današnjeg Mrkonjić-Grada.

Prvo što upada u oči prilikom upoređivanja podataka ovih dvaju popisa, koje dijeli interval od 22 ili 23 godine, jeste stabilnost naselja kakvu nije imala ni jedna druga oblast Bosanske krajine u XVI vijeku. Porast broja domaćinstava od 350 na 415 u toku više od dvadeset godina rezultat je prirodnog priraštaja stanovništva, a ne doseljavanja sa strane. Unutrašnja pomjeranja su neznatna. U od-

⁴⁷) А. Ивић, О првој српској сеоби у Жумберак. Вјесник Зем. архива XX, Загреб 1918, с. 245—279. Исти, Из прошлости Срба Жумберчана, Споменик САН LVIII, 49, с. 1—99; исти, Долазак ускока у Жумберак, Вјесник Зем. архива IX, Загреб 1907, с. 115—147.

⁴⁸) Jedna od takvih bilješki odnosi se na kneza Mihovila, za koga je rečeno da je naselio hajmane na mezru Dragnić i dao da budu popisani kao raja u novi defter i da daju desetine. TD №-157, f. k. 481.

⁴⁹) Petar Rađenović, Unac, Naselja, SAN, knj. 30, s. 478.

⁵⁰) TD №-157, f. k. 195, 196.

⁵¹) O granicama starog Zmijanja pisali su M. Karanović (GZM za 1936. godinu) i V. Skarić (GZM XLIX — 1937, s. 37—53). Podaci turskih popisnih deftera pokazuju da su se granice nahije Zmijanja mijenjale i da su one nekada zahvatale veći prostor od onog o kome govore dvojica spomenutih autora. Greške koje se kod njih javljaju nije popravio ni H. Šabanović (H. Šabanović, Bosanski pašaluk, Sarajevo 1959. Vidi kartu: Bosanski sandžak oko 1560).

⁵²) TD №-211, f. k. 182—186.

⁵³) TD №-415, f. k. 257—260.

nosu na prvi popis u drugome se javljaju svega dva manja nova naselja⁵⁴). U međuvremenu je podignut pravoslavni manastir Zalužani, koji je imao dvojicu kaluđera⁵⁵). Imena sela nahije Zmijanje iz XVI vijeka održale su se do danas u neizmijenjenom obliku. Stanovnici cijele oblasti su Srbi. Većina upisanih zove se imenom oca. Primjera radi navodimo neke od njih: Radica sin Đurašina, Vukman sin Branka, Cvjetko sin Vukašina, Vojin Radul, Vukdrag Vukosav, Milan sin Milivoja, Bratić sin Pervana (poslednje ime podsjeća na naziv današnjeg sela Pervan, koje se ne javlja u popisima iz XVI vijeka), Milorad Radoja, Selak Radosav itd. Ali ima dosta, više nego u drugim krajevima, porodičnih imena u današnjem obliku, od kojih se mnoga i danas susreću u selima na području starog Zmijanja. U defteru iz 1541. i onom iz šezdesetih godina XVI vijeka susreću se ova već formirana prezimena:

Dobrušić, Milić, Rajičević (u selu Banjice);
 Brković, Milosalić, Jerković, Vujičić, Miločić, Niković, Đukić, Radonić i Dragić (u selima Vučaj i Gomjenica);
 Mutić, Herak, Vučić, Vladić (u s. Šljivna);
 Milković, Slačić, Kresić, Tomić, Vukosalić (naselja Omaška i Kočić);
 Brkić, Vuković, Radović, Radosalić, Milić (u selu Dobroja);
 Vukić i Malić (u selu Ponor);
 Vranješ Duđak i Radak Kovač (u s. Ljiljanovac);
 Vučetić i Radaković (u s. Malo Zmijanje);
 Rajčić (u s. Obrovac);
 Radonić (naselje Krupa);
 Kovačić, Radučić, Račić, Vukić (u s. Melina);
 Radonić (u Zalužanima);
 Dragić i Vukčić (u s. Dabrac);
 Đurić (u s. Gornje Trijebovo);
 Popović (u s. Jezerača);
 Radojko Vukac (u s. Ponor Gornji, drugo ime Ponikva);
 Pajić, Radonić, Radukić, Marić, Lončarić, Vukić (varoš Boćac);
 Dragojlo Sančić i Radivoj Vukčić (s. Gornja Kloka, selo na mjestu današnjeg Mrkonjić-Grada);
 Vujić Dmitrašin (s. Blatice?);
 Niko Milić (s. Donje Trijebovo);
 Brajić i Vukić (u Starom Selu);
 Panić, Radukić, Vukić, Marić, Lončarić (u s. Srednje Trijebovo) itd.

Navedena imena jasno determinišu etničku i vjersku pripadnost stanovnika Zmijanja u XVI vijeku. Mnoga od njih se i danas tamo

⁵⁴) To su sela Sokolovo sa 39 i Bistrica sa 10 kuća, na zapadnoj i varoš tvrđave Boćac sa 17 i selo Rjekavica sa 12 kuća, na istočnoj strani. Upisano je još i nekoliko mezri. TD №-415, f. k. 260.

⁵⁵) Na mezrei manastira Zalužani upisani su kaluđeri Andrija Radoja i Gavril Radoja. TD №-415, f. k. 259.

susreću i svjedoče da je ta oblast i kasnije bila pošteđena od većih promjena. Islamizacija nije prodrila u sela nahije Zmijanje. Susreće se svega nekoliko slučajeva. Godine 1541. upisan je u selu Banjici Alija sin Vukov⁵⁶⁾, ali se u kasnijim popisima u tom selu ne pojavljuje ni jedna muslimanska kuća. U Ratkovu (Stražice) upisan je Mahmud sin Ivanov, a u selu Crljeni Mehmed sin Vučine i Skender i Alija sinovi Radosavovi⁵⁷⁾. U vjerskom pogledu je selo Crljeni od tad do danas zadržalo muslimanski karakter. To su svi slučajevi islamizacije na Zmijanju zabilježeni u turskim defterima iz XVI vijeka.

U društvenom pogledu Zmijanje je imalo strukturu karakterističnu za stočarske oblasti. Ali je, u vezi sa stabilnošću naselja, ta struktura u svom razvitku otišla korak napred u odnosu na njeno stanje u drugim krajevima. Stanovnici su filuridžije. Na njihovom čelu se nalaze knezovi i primićuri. Jedan od njih je Vuk sin Ratkov, knez stanovnika u selu Banjici i na mezri Obrovac⁵⁸⁾. Čini nam se da je taj Ratko ličnost iz tradicije koja još živi na Zmijanju i koju je zabilježio Petar Kočić⁵⁹⁾.

O daljoj starini stanovnika Zmijanja koji su popisani u defterima iz XVI vijeka teško je reći nešto određenije. Ima dovoljno osnova za tvrdnju da su ih Turci tu zatekli: 1) nisu sačuvani podaci koji bi govorili o iseljavanju iz ove oblasti ili useljavanju u nju; 2) dvije godine poslije definitivnog uspostavljanja turske vlasti nad Zmijanjem prošao je njegovom periferijom putopisac Kuripešić i zapisao da tu »stānuje mnogo martolosa i ovčara«⁶⁰⁾; 3) na tom prostoru se u vrijeme Jajačke banovine spominju martolosi, po svemu sudeći iz redova domaćeg stanovništva, u ugarskoj službi⁶¹⁾; 4) o stanovnicima Zmijanja u turskoj martološkoj službi, pored Kuripešića, govori i tradicija koju je zabilježio Petar Kočić⁶²⁾; 5) podaci popisnih deftera iz prvih godina turske vladavine pokazuju da su naselja na Zmijanju već tada bila sasvim stabilna; ne zapaža se tu nikakvo pritanje niti odliv stanovništva⁶³⁾; takvo stanje ne pokazuje ni jedna druga oblast u Bosanskoj krajini, osim, donekle,

⁵⁶⁾ TD №-211, f. k. 186.

⁵⁷⁾ TD №-415, f. k. 260.

⁵⁸⁾ TD №-211, f. k. 257.

⁵⁹⁾ Петар Кочић, Дјела, књ. I, Сарајево 1951, s. 425.

⁶⁰⁾ »...und auf der denkhēn seiten enhalb des wassers Ssana ist ain vast hoher lannger und stainiger perg Khomenatz genant, und unnder dem perg ain ort gegen aufgang der sonen sind zway öde schlösser Greben und Ssokholovo Gnessdu dabei vill Martholosen und schofhirten wonen«. B. Kuripešić, cit. dj., s. 28.

⁶¹⁾ Lj. Thalloczy, Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca, Zagreb 1916, s. 156, 161, 196.

⁶²⁾ П. Кочић, cit. dj., s. 431.

⁶³⁾ Stanje registrovano u popisu iz 1541. i onom koji je nastao oko 1563. godine ne daju nikakva osnova čak ni za pretpostavku da se radi o stanovništvu novijeg datuma.

Janj⁶⁴); ovu stabilnost naselja uzimamo kao najjači dokaz za našu tvrdnju; 6) pored Starog Vlaha i Negotinske krajine, Zmijanje je, koliko je poznato, jedina naša oblast čije je stanovništvo zadržalo povlastice filuridžija i poslije ukidanja filurije u drugim krajevima; takve povlastice nisu nigdje očuvane u oblastima sa mladim stanovništvom; 7) ni u jednom kraju Bosanske krajine ne živi tradicija o dalekoj prošlosti kao kod stanovnika Zmijanja⁶⁵); 8) u etnografskom pogledu Zmijanje i danas predstavlja jedan rezervat s izvjesnim specifičnostima, koje nisu svojstvene stanovnicima drugih dijelova Krajine. — Zabilježena tradicija o prošlosti Zmijanja sadrži mnogo elemenata istorijske istine. Njena izvjesna saopštenja potvrđuju podaci turskih dokumenata. Pored podudarnosti tradicije i podataka istorijskih izvora o pitanju pojedinih ličnosti, postoji i podudarnost o knežinskoj autonomiji i slobodama koje su uživali stanovnici Zmijanja.

Navedeni momenti govore da stanovnici Zmijanja, koji su popisani u najstarijim turskim registrima i koji su se u vremenskom kontinuitetu tu održali do danas, nisu naseljeni tek poslije uspostavljanja turske vlasti. Za nas i dalje ostaje otvoreno pitanje: radi li se tu o doseljenicima iz predturskog doba, ili, možda, o starosjediocima.

U Bosanskoj krijini Turci nisu zatekli stanovništvo jedne etničke i vjerske pripadnosti. Živjeli su tu, kao i u nekim drugim krajevima Bosne, Hrvati i Srbi, katolici i pravoslavni i, po svemu sudeći, pripadnici heretičke »crkve bosanske«. U vezi s uspostavljanjem turske vlasti i razvojem prilika kroz XVI vijeka znatno je izmijenjena slika etničke i vjerske strukture ove oblasti. Hrvatsko, naročito katoličko, stanovništvo se konstantno smanjivalo. U sjeverozapadnim i zapadnim dijelovima Krajine, koji su etnički bili čisto hrvatski, sasvim ga je nestalo. Manje je bilo pogođeno u krajevima gdje je turska vlast uspostavljena mirnim sredstvima. Više katoličkog stanovništva očuvalo se oko gornjeg Vrbasa, Kupresa, Livna; manje oko Jajca, Kamengrada i B. Novog. Prisustvo katolika u tim krajevima potvrđuje pojava ličnih imena kao: Grgur, Mihovil, Martin, Juraj, Matijaš, Andrija itd., koja su registrovana u popisnim defterima iz XVI vijeka⁶⁶). U povoljnijim okolnostima se nalazio srpski živalj u Krajini. Od prvih godina turske vladavine pojačavan je doseljavanjem vlaha—stočara iz bližih i daljih krajeva na jugoistoku i istoku. Proces doseljavanja nastavljen je kroz cijeli XVI vijek. Odvijao se povremeno putem kolonizacije većih i manjih grupa, na dužim ili kraćim relacijama, i stalno putem laganog pomjeranja iz naseljenijih u manje nastanjene i za život pogodnije krajeve. Turska vlast je raznim sredstvima i na razne načine pospješavala

⁶⁴) TD №-211, f. k. 139, 140, 141; TD №-533, f. k. 339, 340, 341.

⁶⁵) Tu tradiciju je zabilježio P. Kočić u pripovjeci Zmijanje. Кочич, Дјела I, Сарајево 1951, s. 421—448.

⁶⁶) TD №-415, f. k. 293.

taj proces, usmjeravajući kretanje stočara na pravce širenja državnih granica. U tom pogledu su pored ostalog stimulatивно djelovala i manja poreska opterećenja za stanovnike u pograničnim nahijama. Doseljavanjem vlaha Bosanska krajina je u etničkom pogledu još sredinom XVI vijeka imala izrazito srpski karakter. Srpsko stanovništvo se u kompaktnim masama već tada susreće u najvećem dijelu ove oblasti. Uzgred da napomenemo da pod nazivom vlaha u tom vremenu na tom prostoru treba podrazumijevati Srbe. Ima dosta dokumenata koji to potvrđuju⁶⁷).

Migracija stočara s jugoistoka i istoka u Bosansku krajinu nije se odvijala jednim pravcem, kao što se ranije mislilo. Taj pravac je, po istraživanjima zasnovanim na karakterističnim pojavama u jeziku i toponomiji koje su zajedničke za razne krajeve, bio ograničen na južne planinske oblasti. Novi podaci pokazuju da je već u prvim vremenima turske vladavine postojao teritorijalni kontinuitet stočara i u sjevernijim oblastima, od Starog Vlaha i zapadne Srbije preko planinskih krajeva u slivu Spreče, Krivaje, Ukriue, Ugra i Vrbanje i da je naseljavanje sjevernih dijelova Bosanske krajine izvršeno uglavnom preko ovih oblasti.

Kretanja stanovništva na prostoru Bosanske krajine kroz XVI vijek prouzrokovala su odgovarajuće promjene u društvenoj i privrednoj strukturi njenih naselja. Stočari su se naselili u nekim ranije zemljoradničkim rejonima. Zemljoradnja je opala a pojačano je stočarstvo, koje će zadugo ostati dominirajuća grana privrede.

Značajne promjene doživjela je Bosanska krajina u pogledu vjerskog sastava svog stanovništva. Islamizacija je zahvatila uglavnom starosjedilačko stanovništvo u Uskoplju, oko Jajca, Glamoča, Livna i u dolini Sane. Taj proces se odvijao kroz cijeli XVI vijek, ali je u prvim decenijama turske vladavine bio naročito intenzivan. U popisima se vrlo često susreću hrišćanska imena očeva i braće muslimana, kao npr. Mahmud sin Jovanov, Ilijas sin Juraja, Husein sin Radosava i slično. Pored islamiziranog domaćeg življa javlja se u gradovima i strani muslimanski elemenat, uglavnom vojnici i činovnici.

⁶⁷) Iako u turskim popisnim defterima ime Srbi nije nigdje izričito spomenuto, najpotpuniji dokaz da se radi o njima jesu za nas lična imena. U popisima se spominju pod imenom vlaha, tj. stanovništva koje uživa vlaški status. Za Kuripešića su Srbi i vlasi jedno te isto. (»Die anderen sein Surffen, die nenen sie Wallachen und wir nennens Zistzn oder Marthalosen.«) Kuripešić, cit. dj. s. 34. U izvještajima o njihovom iseljavanju iz Turske nazivali su ih različitim imenima. A. Ivić navodi da je za žumberačke doseljenike najčešće upotrebljavan naziv uskoci (Uskokken, Uscoghen, Uskhokn, herübergesprungene Uskokken). Ponekad su za doseljenike iz Turske upotrebljavani nazivi: prebegli Turci (herübergefallne Turgkhen, entsprungene Turkhen, heruberentsprungene Turkhen, türkische Unterthannen), Vlasi (Valachi, Wallachen, per Valachos Vzkoky vocatos), Srbi (Sirfen, Seruiani) i najzad Rascijani (per Racios Vskoky vocatos, per Rascianos Wskolki vokatos, nonnullos capitanos et wayuodas Seruianos seu Rascianos, Rasciani sive Serviani atque Valachi, quos vulgo zrbtschi vocant). Vjesnik XX, s. 248.

Kretanja stanovništva u Bosanskoj krajini nastavljena su i kasnije. Značajnije promjene doživjeće krajem XVII vijeka krajevi zapadno od Une. Cazinska krajina će tada dobiti mase muslimanskog stanovništva iz krajeva koje je Turska izgubila. Zabilježena su i izvjesna naseljavanja pripadnika drugih vjerskih zajednica, naročito iz sjeverne Dalmacije.

ZUSAMMENFASSUNG

ETHNISCHE VERÄNDERUNGEN IN DER BOSANSKA KRAJINA IN XVI. JAHRHUNDERT

Die Bosanska krajina gehört zu jenen jugoslawischen Gebieten, in denen sich während der Türkenzeit die ethnische und konfessionelle Struktur stark verändert hat. Diese Entwicklung zog sich durch längere Zeit hin, allein im XVI. Jahrhundert war sie im Zusammenhang mit der Errichtung der osmanischen Herrschaft am stärksten ausgeprägt. Damals verlor die Bosanska krajina einen Grossteil ihrer alteingesessenen Bevölkerung und bekam neue Massen, deren Gliederung mit unbedeutenden Änderungen bis zum heutigen Tage charakteristisch geblieben ist. Im selben Jahrhundert ist es ebenfalls zur Islamisierung gekommen, und dieser Prozess wurde im grossen-ganzen damals auch beendet, wodurch die konfessionelle Gliederung der Bevölkerung bereits um die Jahrhundertwende für die Zukunft ihr bestimmtes Merkmal bekommen hat.

Auf Grund türkischer Katasterregister (defter) aus der Zeit der Errichtung und Festsetzung der Osmanenherrschaft im Gebiet der heutigen Bosanska Krajina weist der Verfasser auf die Tatsache hin, dass die Türken hier eine ethnisch und konfessionell recht verschiedenartige Bevölkerung vorgefunden haben. Es gab Kroaten und Serben, Katholiken und Orthodoxe, und wie es scheint auch Anhänger der häretischen »Bosnischen Kirche«.

Im Zusammenhang mit der türkischen Festsetzung veränderte sich im Laufe des XVI. Jahrhunderts die ethnische und konfessionelle Struktur dieses Gebietes. Das kroatische, speziell das katholische Element ging unaufhaltsam zurück. In den nordwestlichen und westlichen Teilen der Krajina verschwand es gänzlich, lediglich im Oberlauf des Vrbas, um Kupres und Livno, also in Gegenden, in welchen die türkische Herrschaft auf friedlichem Wege eingerichtet worden war, konnte sich in grösserem Masse dieser Bevölkerungsteil halten. Es verblieben noch Reste um Jajce, Kamengrad und Bosanski Novi. Vornamen wie Grgur, Mihovil, Martin, Juraj, Andrijaš u. s. w. deuten in den Katasterregistern des XVI. Jahrhunderts darauf.

Der serbische Bevölkerungsteil in der Bosanska krajina befand sich in günstigerer Lage insoferne, als er vom Anbeginn der türkischen Herrschaft ständigen Zufluss neuer serbischer, walachisch-nomadischer Massen aus näheren und ferneren Gebieten des Südostens und Ostens erhielt. Diese Siedlungswelle setzte sich durch das ganze XVI. Jahrhundert fort. Einerseits ging dies durch Kolonisierung grösserer und kleinerer Gruppen vor sich, andererseits durch ständige, langsame Vorrückung aus besiedelten in schwach besiedelte, günstigere Gebiete. Die türkische Macht unterstützte auf verschiedene Art diese Umsiedlungen, indem sie diese Wanderhirten auf die Richtungen künftiger Territorialgewinne ansetzte. In diesem Sinne wurden günstigere Steuersätze für die Bevölkerung in den Grenzbezirken vorgeschrieben. Die Steuer der Wanderhirten, Filurija, betrug dementsprechend in den Grenzbezirken nur 100, nahe der Grenze 120, und im Inneren 150 aqden. Die Ansiedlung dieser Viehzüchter gab der Bosanska krajina bis zur Mitte des XVI.

Jahrhunderts einen ausgesprochen serbischen Charakter, mit geschlossenen serbischen Bevölkerungsmassen im Grossteil dieses Gebietes.

Entgegen früheren Annahmen konnte der Verfasser nachweisen, dass sich der Migrationsraum dieser Wanderhirten aus der Hercegovina und dem Stari Vlah nach der Bosanska Krajina keineswegs nur auf die südlichen Gebirgsgegenden beschränkte. Im Gegenteil, bereits seit Beginn der Türkenherrschaft besteht ein territorialer Zusammenhalt der Wanderhärten-Siedlungen auch in den nördlicheren Gebieten, vom Stari Vlah und Westserbien angefangen über die Höhen im Mündungsgebiet der Spreča, Krivaja, Ukrina, Ugar und Vrbanja. Die Besiedlung der Bosanska krajina in ihren nördlichen Teilen ist hauptsächlich über jene Gegenden durchgeführt worden.

Die Migration im Gebiet der Bosanska krajina im Laufe des XVI. Jahrhunderts hat verschiedenartige soziale und wirtschaftliche Veränderungen mit sich gebracht. Das Überhandnehmen von Viehzüchtern in vorher Agrargebieten schwächte den Ackerbau und stärkte die Viehzucht, welche auf lange Sicht vorherrschend blieb.

Auch in konfessioneller Hinsicht veränderte sich vieles in der Bosanska krajina. Vor allem wurde das katholische Element durch das orthodoxe überflügelt. Der überwiegende Teil der alteingessenen Bevölkerung in Skoplje, um Jajce, Glamoč, Ljvno und im Sanatal ging zum Islam über. In den defter treten sehr häufig christliche Namen der Väter neben mohammedanischen der Söhne auf, z. B. Mahmud Sohn des Jovan, Ilijas Sohn des Juraj, Husein Sohn des Radosav. Neben der zum Islam übergetretenen einheimischen Bevölkerung tauchen in den Städten als Soldaten und Beamte auch fremde, mohammedanische Elemente auf.

Ethnische Verschiebungen in der Bosanska krajina setzten sich auch später fort. Ende des XVII. Jahrhunderts kam es zu grösseren Veränderungen im Gebiet westlich der Una, (besonders um Cazin) wohin die aus verlorengegangenen Gebieten des Osmanischen Reiches zurückflutende Bevölkerung strömte. Ebenso kamen, besonders aus Norddalmatien Leute anderer Konfessionen und siedelten sich in der Krajina an.